

SZIGETI MOLNÁR DÁVID

SZTE BTK, Magyar Irodalmi Tanszék

Kopaszsgdicséretünk európai kontextusa¹

Összefoglaló

Kopaszsgdicséretünket, *Az kopaszsgnak dicséretét* 1589-ben adták ki Kolozsváron. Forrása Küreinei Szüenesiosz (Kr. u. 3–4. század) műve, a Phalakrasz enkomium, illetőleg annak latin fordítása. Ez John Phrea (1465–?) nevéhez fűződik, s Beatus Rhenanus írt hozzá kommentárokat. A latin átdolgozás a 16. században együtt hagyományozódik Erasmus művével, a *Balgaság dicséretével*. Többen úgy sejtik, hogy ha Erasmus recepciója nem lett volna nálunk Janus-arcú, és eleink *A balgaság dicséretét* is oly áhítatosan tisztelték volna, mint egyéb műveit, akkor a régi magyar széppróza talán eredetibbé, színvonalasabbá válhatott volna. Kopaszsgdicséretünk fordítója előtt azonban hiába volt nagy valószínűséggel olyan nyomtatvány, amely Erasmus művét is tartalmazta, az irodalomtörténeti szempontból is sorsdöntő pillanatban ő mégis Synesius jelentéktelenebb munkáját választotta. A magyar fordításnak három egyedi vonása van: 1. nincsenek benne kommentárok, 2. deplatonizált (sem Platón neve, sem tanai nem fordulnak elő benne), 3. katolikusnak látszó betoldások vannak a szövegben.

Kulcsszavak: szórakoztató próza, kopaszsgdicséret, Küreinei Szüenesiosz, Erasmus, Beatus Rhenanus.

Kopaszsgdicséretünket, *Az kopaszsgnak dicséretét* 1589 nyárurolján adták ki Kolozsváron. A nyomtatvány címlapján, amolyan kedvcsináló gyanánt, latin

---

¹ A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosítószámú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

nyelvű verselmény olvasható, melyet a szövegkiadások valamiért rendre elmulasztanak közölni:

Gaude calva cohors, capitis nam gloria vestri
Cynthia fulgenti nunc velut orbe nitet.
At coma reddebat si quem nutrita superbum,
Illico tonsoris suadeo tecta petat.
Perleget hunc crinitus enim quicumque libellum,
Omnibus a membris optet abisse pilos.

Kissé szabadon fordítva, valahogy így hangzik szövege: Örvendezzel, kopasz sereg! Mert fejetek dicsősége, miképp a hold, most ragyogó kerekésként fénylik, azoknak meg, akiket babusgatott sörénye gőgössé tett, azt javallom, hogy azonnal célozzák meg a borbélyházat. Mert bárki is olvassa át ezt az irományt, ha haja nagy, ácsingózni fog azután, hogy tagjairól elenyésszen a szőr.

E verset maga a mű követi, amelynek tartalmát Horváth János így összegezte: a narrátor

[e]lmondja, hogy vacsorára volt hivatalos; ott egy vendég kopaszágán az ifjak nevetgéltek: egyik szomszédja azt súgta szerzőnk fülébe, hogy a gazda gyertyakímélés végett hívta meg a kopaszt, mert fényes, sima feje eléggé világít; másik szomszédja pedig hozzáfűzte: bezzeg könnyű volna ezt beretválni, ezen sem gazdagodnának meg a borbélyok! (...) Az öreg észrevette, hogy rajta élcelődnek, s elkezdte aztán dicsérni a kopaszágot. (...) Haj, szőr eszerint igen alávaló marha; a kopaszok mindenkor bölcs, tudós, becsületes emberek voltak; akkor eszesül meg az ember, mikor elkezd kopaszodni; a kopaszág használ az egészségnek; a vitézlkö rendnek fölösleges a sok haj, csak az asszonyállatnak adott a természet hosszú haját. (Horváth 2006: 380)

A tekintélyérvektől kezdve a kozmológiai érveken át egészen odáig jutunk tehát, hogy kopaszsággal még háborút is nyerhetni, hiszen a verőfénytől felragyogó tar kobakokat rémisztő harci vasaknak nézheti az ellenség, nem is említve, hogy a haj és a szakáll stratégiai hátrányt jelenthet a harcban.

Ezen argumentumok többségének s magának a kopaszságdicséretünknek a forrása annak a Kürenei Szünesziosznak (Kr. u. 3–4. század) a műve, akit sokan *Az ember tragédiájából* ismerhetnek. A prágai színben maga Rudolf emlékezik meg róla, mikor így szól:

Ha majd e klimakterikus napok
Elmúltak, a nagy műt újra kezdjük,
Mely a minap sikertelen maradt.
Átnéztem újra Hermes Trismagistust,
*Synesius*t, Albertust, Paracelsust,
Salamon kulcsát és más műveket,
Míg rátaláltam az ejtett hibára. (Kiemelés tőlem: Sz. M. D.)

Az észak-afrikai Ptolemais kikötőváros püspökéről van itt szó, aki egyebek mellett *Phalakrasz enkomion* címmel egy kopaszságdicséretet is írt, válaszul az általa igen csodált Dión Chrysostomosnak (vagy ha úgy tetszik: Aranyszájú Diónnak) azon művére, amelyben arról értekezik, hogyan gubancolódott össze „sörénye”, melyet hosszú ideje nem fésült már: most szinte csak kitépni, kiszaggatni lehet. E szöveg, amelyet *A haj dicsérete* címmel ültettek át magyar nyelvre, nem maradt ránk, csak Szünesziosz válasza őrzött meg belőle valamicskét, s Szepessy Tibor fordításának jóvoltából olvashatjuk 2016 óta magyarul is (Dión 2016: 79–81). Mindennek a mi szempontunkból azért is van jelentősége, mert ide vezethető vissza, hogy a magyar átdolgozó miért hagyta ki Szünesziosz munkájából az első öt fejezetet, ezekben ugyanis Dión írásáról van szó (nem a szűkebb értelemben vett kopaszságról). Cserébe azonban igen eredetien vezeti be munkáját, s ebben a részben, amellett, hogy több magyar szokásról is megemlékeznek, az abantasekre (az abászokra) is utalás történik. Ez

azonban már aligha ered az átdolgozótól, ugyanis ez a kifejezés pontosan ebben a nyelvtani esetben máshol is megtalálható.

Ehhez tudni kell, hogy kopaszágdicséretünk ősforrására Bognár Teofil Dénes mutatott rá (Bognár 1890: 514), Heinrich Gusztáv pedig azt jegyezte meg, hogy művét a magyar szerző közvetve, valamilyen latin átdolgozás alapján írta (Bognár 1890: 517). Trostler József erre kezébe is vette Szünesziusz művének az 1515-ös latin fordítását, s azt a megállapítást tette, hogy: „A latin fordítás közelebb áll a magyar átdolgozáshoz, mint a görög eredeti. A latin fordító 1. rövidítve és kivonatosan adja vissza Synesios szövegét (...), 2. elhagyja a görög költőkből vett idézetek egy részét, a miben ismét a magyar átdolgozóval mutat egyezést” (Trostler 1913: 715). Mindezt csak megerősíteni tudom, azzal a megszorítással, hogy az átdolgozó bizonyos esetekben visszanyúl a göröghöz és több kisebb részlet eredetinek tűnik. Trostler azonban ugyanott azt is állította, hogy 1515-től kezdve latin fordítások egész sorával találkozunk. Csakhogy azok nem új fordítások (ezt ő még nem tudhatta), hanem bázeli és párizsi utánnnyomatok. Szünesziusz művének a 16. században egyetlenegy latin fordítása van, ez pedig az a John Phrea-féle (1465–?), amelyhez a híres Beatus Rhenanus írt kommentárokat (Synesios 2007: 100). A feljebb említett „abantes” kifejezés pedig innen, Rhenanusnak a szöveghez fűzött kommentárjaiból származhat, Szünesziusz ugyanis euboiaiaknak („Εὐβοεῦς”) nevezi az abászokat (mint ahogy egyébként az 1579-es angol fordítás is).

Ez azért is érdekes, mert a latin átdolgozás az editio princepstól kezdve mind a bázeli, mind a párizsi kiadásokban együtt hagyományozódik Erasmus művével, a *Balgaság dicséretével* és Seneca egyik munkájával (Brunet 1990: 614; Graesse 1993: 540; Synesios 2007: 100). Ezt magyarországi példa is mutatja. Az egyik régi könyvjegyzéken ugyanis található egy olyan kötet, amely három részből áll. Az első „Seneca, de morte Claudii Caes(aris)”, a harmadik „Erasmii laus moriae”, a második pedig „Synesii laus Caluini” (Grüll et al. 1996: 235). A késő ókori szerző nyilván nem dicsérhette Kálvint (bármennyire is dicséretre méltónak tekinthetjük őt), a kéziratban tehát nem „Caluini”-nek, hanem „caluitii”-nek kell

állnia. Kopaszságdicséretünk fordítója előtt tehát nagy valószínűséggel olyan nyomtatvány volt, amely Erasmus művét is tartalmazta, az irodalomtörténeti szempontból sorsdöntő pillanatban ő mégis Synesius jelentéktelenebb, bár Erasmus által a balgaságdicsérete ajánlásában egyébként hivatkozott munkáját választotta (amely épp olyan ironikus enkómium volt, mint a balgaságdicséret).

Ez az állítás nem üres retorika kíván lenni. Balázs Mihály úgy sejtí ugyanis, hogy ha Erasmus recepciója nem lett volna nálunk Janus-arcú és eleink *A balgaság dicséretét* is oly áhítatosan tisztelték volna, mint a rotterdami szövegkiadásait, teológiai és pedagógiai műveit, akkor a régi magyar széppróza talán eredetibbé, színvonalasabbá válhatott volna (vö. Ritoókné Szalay 2002: 161–174). Én annak ellenére látok ebben valami fantáziát, hogy a *Moriae encomium* lefordítása a cseheken (persze a fehér-hegyi vereséget elszenvedő cseheken!) sem sokat segített. Pedig a cseh volt az első modern nyelv, „melyen Balgaság úrhölgy megszólalt” (Markis 1976: 147)!

De térjünk vissza a szöveg elejére! A kopasz itt természetesen a humorális elméletből indul ki, de egyből ez után egy olyan képpel ragadja meg olvasóját, amelyet Erich Maria Remarque még a 20. században is hátborzongatónak szán: a haj tovább nő a halál után (Remarque 2008: 18). Erről az elképzelésről, amely már Arisztotelésznel is megtalálható (*Hist. nat.* III 11 518b: 20–23), mind az eredetiben, mind a latinban csak a 15. fejezetben lehet olvasni, s abból lehet következtetni arra, hogy hatásvadászatból került az átdolgozás élére, hogy e munka alapvetően nem változtat a caputok eredeti sorrendjén.

A magyar mű az 5., 6., 7, 8., 10., 11., 12. 15., 16, 17., 14. és 21. fejezet kivonata/átdolgozása (ebben a sorrendben), amely a 8. caputot a 10-kel, a 15-et a 16-kal és 17-kel, a 14-et pedig a 21-kel vonja össze. Bizonyos reminiscenciák a „fordítás” után is kimutathatóak a szövegből, így az továbbra is kapcsolatba hozható Homérosz, Xenophón, Hérodotosz, Plutarkhosz, esetleg Suetonius, Sextus Julius Africanus és Hippokratész stb. műveivel (Sextus Julius Africanushoz: Djurslev 2018: 55–65).

Végül a befejezésről. Erről Bognár azt a megállapítást tette, hogy eredeti, ám ez nem teljesen igaz (Bognár 1890: 515). Az a hely ugyanis, ahol kimondják, hogy „[a]zért valaki igen gyönyörkedik hajában (...), az olyan asszonyember-természetű”, ha nem is szakasztott mása az eredetinek, igencsak emlékeztet arra a részére, ahol a „fonatos hiu, lányra-leső” Páriszról és a házasságtörésről van szó. Az eredeti zárszavai azonban érdekesebbek. Azokat „töri ajánlóversbe” ugyanis a magyar úgy, hogy a szöveg azután nem könnyen rendelhető hozzá a nőnemhez.

Meg kell jegyeznünk azt is, hogy kopaszsgdicséretünkben tovább él egy olyan hagyomány is, amely az eredetiben és a latin fordításban sincs meg, és amely végeredményben egy 9. századi szövegre megy vissza. Ez az *Ecloga de Calvis*, amelyet szerzője, a szerzetes Hucbald Hattónak, a kopasz mainzi érseknek ajánlott (Engelhardt 2010: 108). A költemény egyik jellegzetessége, hogy 146 verssorának valamennyi szava c betűvel kezdődik, a másik pedig, hogy ez az első olyan kopaszsgdicséret, amelyben felhívják a figyelmünket két olyan kiemelkedő kopasz férfira, akik a Bibliában szerepelnek (Klein 1995: 1–9). Ők Elizeus és Szent Pál, akik a magyar átdolgozásban is „fellépnek”.

Sajnos, az átdolgozóról semmit sem tudunk. Az *kopaszsgnak dicséretét*, minthogy Kolozsváron nyomtatták ki, logikus unitárius (legalábbis protestáns) kontextusban elképzelnünk. Azok azonban, akik a kopaszsg kora újkori történetével foglalkoznak, minduntalan felhívják a figyelmet arra, hogy a posztreformációs kultúrák mennyit küszködnek a Krisztus töviskoronájára emlékeztető szerzetestonzúra jelentésének megváltoztatásával, hogy az, ami egykor az igaz alázatosságot jelentette, a képmutatás és az álszentség jele legyen (Korhonen 2010: 372). Ehhez képest kopaszsgdicséretünkben – a görög eredetitől és a latin fordítástól függetlenül – ezt olvassuk: „Innen vagyon, hogy az isteni tudományban forgolódo bölcse férfiak, az papok és barátok, tudván azt, hogy nem fér össze az sűrő hajjal az bölcseesség, ha az természet hajat adott nekik is, ő magok szabad akaratjuk szerint megkopasztják magokat, és nem csak az fejeken nyírnék pilist, hanem mind szakállokat, bajuszokat elberetváltatják.” Még inkább furcsállhatjuk ezt azok után, hogy a nyomtatvány megjelenése előtt néhány

hónappal már annyira ment a gyűlölség Erdélyben, hogy kitiltották onnan a jezsuitákat, akik 1589. január 19-én kénytelenek voltak elhagyni kolozsmonostori rendházukat.

Katolikus lett volna az átdolgozó? Vagy lett volna a szövegnek egy jóval korábbi kiadása? Nem tudjuk, de mindez szinte teljesen ellehetetleníti a történeti értelmezést, ezért inkább a nemzeti nyelvű fordításokról ejtenék még néhány szót. Kora újkori német biztosan nem volt, kizárt ugyanis, hogy a későbbi német szövegkiadó, Krabinger figyelmét elkerülte volna, ő ugyanis így ír: „Praeterea quum nemo hucusque fuerit, qui hoc opusculum in sermonem patrium converteret, Germanicam...” (Synesii 1834: IV). Azaz: azonkívül mivel senki sem volt eddig, aki e kis művet német anyanyelvünkre fordította volna. A lengyeleknél és a cseheknél anyanyelven – tudomásom szerint – szintén nem volt meg (vö. Synesii 1834: IX). Trostler feltételezte, hogy volt francia szöveg, a John Phrea fordítására visszavezethető angol pedig Abraham Fleming nevéhez fűződik (Fleming 1579; Trostler 1913: 716).

Ez utóbbi, továbbá az eredeti és a latin jóvoltából fény derül arra is, hogy a magyar két egyedi vonást is mutatni látszik. Az egyik, hogy a latinnal és az angollal szemben kommentár nélküli, a másik pedig, hogy mindhárommal szemben deplatonizált. Sem Platón neve, sem tanai nem fordulnak elő benne, ha csak nem a felismerhetetlenségig eltorzítva. Egyetlenegy kivételként „ragad benn” az alábbi rész, természetesen „keresztényiesítve”:

Az kopaszágnak dicsíreti	Timaiosz 44d
„És hogy az többiről most ne szóljunk, az feje hasonlatos az mennyországhoz, mert miképpen az mennyország kerek és gömbölyű, azonképpen az embernek feje is”	„a két isteni körpályát, a mindenség kerekded alakját utánozva, gömb alakú testbe zárták, melyet most fejnek nevezünk” (Platón 1997: 206)

A magyar átdolgozás azonban nem egyszerűen egyedi, hanem ami a 16. századi magyar nyelvű nyomtatott szórakoztató prózát illeti, nincs még egy olyan mű a 16. századból, amely közelebb (s még így is fényévekre) állna a kortárs nyugat-európai prózairodalom csúcsaihoz, jelesül Erasmushoz. Mint Bod Péter írja: „Oly írások, melyek, úgy látszik, hogy ellenkeznének a dicsérettel, s mégis hasznosok. Így írt valaki könyvet a semmiről. Dion megdicsérte az haját, üstököt, *Sinésius az kopaszsgot*, más az ganéjhajtó bogarat. *Roterodami Rézmán a bolondságot*, mely bolondságról írott könyve teljes jó bölcsességgel” (Bod 1987: 35. Kiemelés tőlem: Sz. M. D.).

Bibliográfia

- Bod Péter 1987. *Szent Hilarius*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Bognár Teofil Dénes 1890. Az kopaszsgnac diczireti. *Egyetemes Philologiai Közlöny* 14. 514–517.
- Brunet, Jacques-Charles 1990. *Manuel du libraire et de l’amateur de livres*. Genève: Slatkine Reprints. 5. köt.
- Dión Chrysostomos 2016. *Tróját nem vették be és más írások*. Budapest: ELTE Eötvös József Collegium.
- Djurslev, Christian Thru 2018. Battling without Beards: Synesius of Cyrene’s Calviti encomium, Arrian’s Anabasis Alexandri and the Alexander discourse of the fourth century AD. *Karanos* 1, 55–65.
- Engelhardt, Dietrich von 2010. Haarverlust und Kahlköpfigkeit: Kultureller Kontext – Spiegel der Literatur. In Jürgen Barkhoff & Dietrich von Engelhardt (eds.) *Körperkult, Körperzwang, Körperstörung im Spiegel von Psychopathologie, Literatur und Kultur*. herausgegeben von, Heidelberg: Mattes Verlag Heidelberg. 101–126.
- Fleming, Abraham 1579. *A PARADOXE Prouing by reason and example, that Baldnesse is much better than bushie haire etc.* H. n.: H. Denham.
- Graesse, J. G. Théodore 1993. *Trésor de livres rares et précieux*. Genève: Slatkine Reprints. 6. köt.
- Grüll Tibor, Keveházi Katalin, Kokas Károly, Monok István, Ötvös Péter, Harald Prickler 1996. *Lesestoffe in Westungarn II*. Szeged: Scriptorum Kft.
- Horváth János 2006. *Irodalomtörténeti munkái II*. Budapest: Osiris Kiadó.

- Klein, Thomas 1995. In Praise of Bald Men: A Translation of Hucbald's Ecloga de Calvis. *Comitatus: A Journal of Medieval and Renaissance Studies* 26, 1–9.
- Korhonen, Anu 2010. Strange Things Out of Hair: Baldness and Masculinity in Early Modern England. *The Sixteenth Century Journal* 41, 371–391.
- Markis Simon 1976. *Rotterdam Erasmus*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Platón 1997. *Válogatott művei I*. H. n.: Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó.
- Remarque, Erich Maria 2008. *Nyugaton a helyzet változatlan*. Budapest: Cartaphilus Könyvkiadó.
- Ritoókné Szalay Ágnes 2002. „*Nympha super ripam Danubii*”: *Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Synesii Cyrenaei 1834. *Calvitii encomium*. Stuttgart: Christ. Guil. Löflund.
- Synesios von Kyrene 2007. *Lob der Kahlheit, Zweisprachig: griechisch-deutsch*. Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Trostler József 1913. Az kopaszsgnac dicsireti. *Egyetemes Philologia Közlöny* 37, 715–716.

The European Context of the Hungarian *In Praise of Baldness*

Dávid Szigeti Molnár, University of Szeged, Faculty of Humanities, Department of Hungarian Literature

Abstract

Our praise of baldness was published in 1589 in Kolozsvár (Cluj). Its sources are *Phalakrasz enkomium*, the work of Synesius of Cyrene (3rd–4th century) and its Latin rewriting (Basel, 1515). The latter is linked with the name of John Phrea (1465–?), and Beatus Rhenanus appended commentaries to it. In the sixteenth century, the Latin rewriting always appears together with *Moriae encomium*, the work by Erasmus. Many share the opinion that if the reception of Erasmus in the early modern Hungary had not been so Janus-faced and our forebears would have appreciated the *Moriae encomium* as much as Erasmus' other works, then the history of Hungarian prose fiction would have run a different, more creative course. However, even though the book in front of the Hungarian translator must have included the *Moriae*, at this crucial moment in literary history he chose the less significant work of Synesius. The Hungarian rendering exhibits three unique features. 1. There are no annotations in it. 2. "Deplatonisation" – neither Plato's name nor his doctrines occur in the text. 3. There are insertions in the Hungarian translation which seem to reveal a Catholic agenda.

Keywords: Light Readings, Praise of Baldness, Synesius of Cyrene, Erasmus, Beatus Rhenanus.

Evpovski kontekst mađarskog prevoda *Pohvale ćelavosti*

David Molnar Siget, Univerzitet u Segedinu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarsku književnost

Sažetak

Mađarski prevod *Pohvale ćelavosti* izdat je 1589. godine u Koložvaru (danas Kluž-Napoka). Njegov izvornik delo je Sinesija iz Kirene (iz 3–4. veka nove ere, pod naslovom *Falakrasz enkomium*), a mađarski prevodilac radio je na osnovu latinskog prevoda izdatog u Bazelu 1515. godine. Moderna verzija dela dobila je naslov prema delu Džona Frea (John Phrea, 1465–?), a komentare uz delo napisao je Beatus Renanus. Latinski prevod vezuje se za Džona Frea, a latinska obrada se u 16. veku pojavljivala zajedno sa delom Erazma Roterdamskog *Pohvala ludosti (Moriae Encomium, 1509)*. Mnogi smatraju da bi, da Erazmov prijem u ranim godinama moderne Ugarske nije imao takvo „janusovsko lice” i da bi se, da su naši preci uvažavali *Pohvalu ludosti* u jednakoj meri koliko i druga Erazmova dela, stara mađarska proza razvijala u drugačijem, kreativnijem i originalnijem smeru. Međutim, uprkos činjenici da je mađarski prevodilac *Pohvale ćelavosti* najverovatnije imao pristup izdanju koje je sadržalo i delo Erazma Roterdamskog, u ovom ključnom trenutku istorije književnosti on je ipak odabrao ovo manje značajno Sinesijevo delo. Mađarski prevod ističe se po tri jedinstvene karakteristike: 1. u njemu nema komentara, 2. „deplatonizovan” je (u njemu se ne pojavljuju ni Platonovo ime ni njegova učenja), 3. neki delovi odišu duhom katoličanstva.

Ključne reči: zabavno štivo, *Pohvala ćelavosti*, Sinesije iz Kirene, Erazmo, Beatus Renanus.